

<https://doi.org/10.15407/sofs2025.02.120>
УДК 001.891:061:63 (477.54)+634:635.1/.8 “19”

В.А. ЧАЛАВАН, кандидат історичних наук, докторант
Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН
вул. Героїв Оборони, 10, м. Київ, 03121, Україна
e-mail: vchal77@ukr.net
<https://orcid.org/0009-0008-1253-4057>

НАУКОВО-ДОСЛІДНА ДІЯЛЬНІСТЬ ХАРКІВСЬКОГО ТОВАРИСТВА СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА ТА СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ У ГАЛУЗІ САДІВНИЦТВА Й ГОРОДНИЦТВА (початок XX ст.)

У статті узагальнено результати аналізу діяльності відділу садівництва й городництва Харківського товариства сільського господарства та сільськогосподарської промисловості (ХТСГСП), зокрема його науково-дослідної роботи, спрямованої на розвиток галузі на початку XX ст. Новизна отриманих результатів полягає у розкритті малодосліджених аспектів наукової діяльності ХТСГСП щодо галузевого дослідництва у садівництві, плідівництві, городництві й насінництві. Джерельною базою дослідження стали введені до наукового обігу звіти відділу садівництва й городництва, Помологічної комісії та контрольного городу, що функціонували при ХТСГСП. Показано, що діяльність членів ХТСГСП заклала міцне підґрунтя для розвитку на початку XX ст. галузевого дослідництва у садівництві, городництві й насінництві. ХТСГСП долучався до обговорення і організації дослідної справи у садівництві, відстоюючи необхідність створення допоміжних комісій при всіх сільськогосподарських чи галузевих товариствах.

Цитування: Чалаван В.А. Науково-дослідна діяльність Харківського товариства сільського господарства та сільськогосподарської промисловості у галузі садівництва й городництва (початок XX ст.). *Наука та наукознавство*. 2025. № 2 (128). С. 120—131. <https://doi.org/10.15407/sofs2025.02.120>

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2025. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

Помологічна комісія при ХТГССП, заснована у 1910 р. за участю ряду вчених-помологів (А.І. Тютюнникова, А.О. Потебні, А.Є. Зайкевича, П.В. Будріна, М.С. Балабанова, В.П. Немеця, А.М. Рабиновича, І.І. Григор'єва, В.Г. Аверина й інших) провела низку досліджень із плодового сортоведення і напрацювала сортимент плодкових дерев, найбільш придатних для Харківської губернії. ХТГССП виступило ініціатором проведення I З'їзду діячів дослідної справи у садівництві (1911 р.), скликання наради насінників і торговців насінням (1915 р.) й організації союзу насінників. Насінневі ділянки, контрольний город і маточний сад із розплідником при відділі садівництва й городництва ХТГССП надали багато цінного матеріалу й результатів дослідів із насінництва, зокрема городини і квіткових рослин, що сприяло організації торгівлі, а з початком Першої світової війни і закриттям закордонних ринків стимулювало торгівлю насінням вітчизняних виробників. Науковий матеріал, отриманий спеціалістами дослідних осередків ХТГССП, загалом сприяв поліпшенню вітчизняного садівництва, городництва й насінництва.

Ключові слова: наукові товариства, сільськогосподарські товариства, Харківське товариство сільського господарства та сільськогосподарської промисловості, галузеве дослідництво, сільськогосподарська дослідна справа, садівництво, плодівництво, городництво, насінництво, помологічні дослідження.

Вступ. Сільськогосподарські товариства України відіграли ключову роль у появі галузевого дослідництва у другій половині XIX — на початку XX ст. Через мережу постійних установ і посередництва різноманітних науково-популяризаційних заходів вони забезпечили змістовним наповненням процес виникнення спеціалізованих галузевих дослідних інституцій у своїх регіонах. Товариства займалися дослідною справою у т. ч. в садівництві, плодівництві й городництві. Відділи садівництва в тоді було створено при Харківському, Київському, Подільському та інших товариствах сільського господарства. Головними напрямками діяльності цих та інших аналогічних громадських осередків щодо розвитку названих галузей були: 1) виставково-презентаційна, що сприяла популяризації нових сортів і раціональних методів ведення садівництва і плодівництва серед господарів різних регіонів країни; 2) науково-дослідна — проведення помологічних досліджень; 3) вирішення практичних галузевих потреб регіонів шляхом облаштування на постійній основі складів садових інструментів та інвентарю, розплідників із сортиментом промислових плодів, зразкових садів, книгозбірень, організації регулярних курсів і профільних навчальних закладів нижчого рівня; 4) надання консультацій місцевому населенню з різних питань садівництва, плодівництва й городництва; 5) боротьба зі шкідниками садів; 6) збирання статистичних даних про стан місцевого садівництва і плодівництва та складання порайонних промислових сортиментів плодів; 7) допомога населенню в організації раціонального збуту продукції садівництва, плодівництва й городництва.

Аналіз досліджень і публікацій. Сучасна історіографія представлена низкою досліджень про діяльність Харківського товариства сільського господарства та сільськогосподарської промисловості (ХТСГСП) у другій половині XIX — на початку XX ст. Історію створення і функціонування ХТСГСП разом із мережею його наукових установ — дослідних ділянок і полів — розкрито у працях В. Вергунова [1], О. Сайка [2], Н. Чайки [3]. В. Вергуновим і О. Глобою ґрунтовно проаналізовано внесок ХТСГСП у розвиток селекції та насінництва [4—6]. Науково-організаційну та педагогічну діяльність одного із засновників ХТСГСП — професора Харківського університету А.Є. Зайкевича — висвітлено у низці досліджень В. Вергунова [7] та С. Горденко [8]. Зокрема, С. Горденко підкреслила ключову роль ученого в організації при товаристві першого дослідного поля та у створенні за його участю відділів садівництва, бджільництва, селекційної станції, Бюро сільськогосподарських консультацій ХТСГСП. У публікаціях І. Демуз та В. Чалавана [9—11] проаналізовано діяльність відділів імператорських російських товариств садівництва та городництва, які діяли в Україні в кінці XIX — на початку XX ст. Натомість комплексні дослідження внеску ХТСГСП у розвиток дослідної справи у садівництві, плодовництві й городництві на початку XX ст. відсутні.

Мета статті — надати результати узагальненого аналізу діяльності відділу садівництва й городництва ХТСГСП, зокрема його науково-дослідної роботи, спрямованої на розвиток галузі на початку XX ст.

Новизна отриманих результатів полягає в розкритті молододосліджених аспектів наукової діяльності ХТСГСП щодо галузевого дослідництва у садівництві, плодовництві, городництві й насінництві. Джерельною базою дослідження слугували введені до наукового обігу звіти відділу садівництва й городництва, помологічної комісії та контрольного городу, що функціонували при ХТСГСП на початку XX ст.

Виклад основного матеріалу та обговорення результатів. Важливим підґрунтям для розвитку садівництва в Харківській губернії стали дослідження вченого-садовода, професора М.І. Кичунова, який у кінці XIX ст., обстеживши губернію, встановив існування великих промислових садів у Валківському повіті, значної промислової культури суниці під Харковом, звернув увагу на зразкове, майже єдине в тогочасній Російській імперії насінневе городне господарство Д.С. Лесевицького, акліматизаційний сад І.І. Каразіна і шедевр любительського мистецтва — декоративний квітковий сад К.К. Кірстена [12].

Координацію розвитку галузі, її наукового забезпечення та популяризацію знань у Харківській губернії взяв на себе відділ садівництва (згодом — садівництва й городництва), заснований при ХТСГСП у 1900 р.

з ініціативи проф. Харківського університету А.Є. Зайкевича. Посаду секретаря товариства обійняв Х.І. Клейн.

Відділ садівництва, очолюваний у різні періоди П.Т. Степановим, М.І. Іваницьким, І.В. Ємельяновим, П.Я. Станіславським та іншими членами ХТГСГП, займався вивченням стану садівництва і потреб садоводів губернії; закладанням показових садів; обстеженням місцевих фруктових ринків; веденням системної боротьби зі шкідниками садів і випискою з-за кордону кращих сортів садових рослин; організацією лекцій, бесід, екскурсій до приміських сіл на плантації суниці, квітів, городини, на щорічні виставки-базари квітів (хризантем, троянд) і суниці. При відділі існувала бібліотека. Відділ також опікувався розвитком городництва (поширюючи посадковий і посівний матеріал серед селян, популяризуючи плантаторство з городнього насінництва) та виноградарства. Займався виданням журналу «Питання місцевого садівництва», організацією помологічного музею та збиранням різних колекцій.

При відділі садівництва в різний період функціонувала низка тимчасових і постійних комісій: торгівельна; з організації контрольного городу; помологічна; розгляду каталогу крамниці (постійні); з організації базару хризантем, базару квітів, виставки плодівництва, городництва і квітництва (тимчасові). Відкрита при відділі у 1912 р. крамниця займалася продажем насіння, меду, продуктів садівництва й городництва.

Окрім садівництва, плодівництва й городництва відділ опікувався розвитком кустарного квітництва, організовуючи щорічно, починаючи з 1904 р., виставки-базари квітів, а також виписуючи з-за кордону квіткове насіння [13, с. 7].

Особливе місце у Харківській губернії займало вирощування суниці, де до початку ХХ ст. сформувалися два райони культивування ягоди у промислових масштабах: Охтирський (слобода Боромля) і Харківський (села Жихор, Безлюдівка, Васищево, Філіпове та ін.) повіти. Перший район постачав на ринок щорічно більше 15 тис. пудів ягід, другий — більше 25 тис. пудів [13, с. 9]. Однак рутинність прийомів вирощування ягоди та невпорядкованість сортименту потребували вирішення низки важливих організаційних і наукових завдань. Відділом садівництва розроблено спеціальну програму дослідження стану вирощування суниці в Харківській губернії (за авторства А.І. Тютюнникова) на асигновані Департаментом землеробства кошти.

З 1908 р. відділ з метою популяризації раціональних прийомів догляду за садами прийняв під свою опіку 16 міських і приміських садів для організації низки показових робіт [14, с. 11].

У цей час на порядку денному в усій країні гостро постало питання організації дослідної справи у садівництві. Активний член відділу садівництва І.І. Григор'єв доводив важливість створення — за відсутності

в Російській імперії наукових установ, які займаються фаховим розробленням питань садівництва — спеціальних помологічних комісій при всіх товариствах (чи відділах) садівництва. Для цього І.І. Григор'єв виступав на засіданнях ХТСГСП з доповіддю «Нагальність заснування помологічних комісій», в якій акцентував увагу на функціонуванні в країнах Західної Європи і США відділів плодівництва та городництва при кожній науково-дослідній установі. На засіданнях відділу 16 березня і 5 квітня 1910 р. задля координації наукової роботи садоводів і помологів країни, а також обговорення питань дослідної справи у садівництві прийнято рішення про скликання у січні 1911 р. І З'їзду діячів дослідної справи у садівництві, розроблено програму з'їзду, обрано організаційне бюро у складі П.О. Пахомова, А.О. Потебні, П.В. Будріна, А.Є. Зайкевича, І.І. Дамберга, К.Г. Маньковського, Б.М. Рожественського, І.І. Григор'єва та ін., подано до профільного міністерства відповідне клопотання. Програма з'їзду передбачала обговорення важливих галузевих питань: роль уряду, земств, громадських організацій і окремих осіб в організації дослідної справи у садівництві; поточний стан розвитку дослідної справи у садівництві та встановлення зв'язків між дослідними установами країни; типи, організація і програми дослідних установ із садівництва (помологічних станцій, дослідних садів, колективних дослідів і спостережень) [13, с. 14; 15, 16].

Відділом садівництва й городництва ХТСГСП 5 березня 1910 р. створено Помологічну комісію, яка зайнялася розробленням питань сортоведення у садівництві. На комісію покладалися завдання суто наукового характеру: з'ясування поточного стану садівництва в помологічному плані та накопичення і поширення помологічних знань. Головою комісії обрано В.П. Немеця, секретарем — І.І. Григор'єва (через кілька років її очільником став Л.Д. Лесевицький), заступником голови — В.В. Знаменського; до складу комісії входили також А.І. Тютюнников, І.С. Філіппішин, І.В. Ємельянов. Завдання комісії включали: 1) вивчення садових сортів, особливо місцевого походження; 2) поширення помологічних знань; 3) визначення садових сортів; 4) упорядкування наукових і статистичних даних; 5) напрацювання загального та індивідуальних асортиментів для садів Харківської губернії [13, с. 11, 12]. Комісією зібрано унікальні помологічні колекції моделей і зразків плодів, малюнки. Уже за перші два роки діяльності Помологічної комісії до неї надійшло близько 100 зразків плодів із Чернігівської, Полтавської, Харківської, Воронежської губерній.

У 1913 р. Помологічна комісія працювала над питаннями організації в Харкові обласного помологічного комітету й напрацювання асортименту плодів рослин, найбільш придатних для губернії. На VII На раді земських інструкторів із садівництва представниками комісії ви-

голошено доповідь «Асортимент плодових рослин для Харківської губернії» [15, с. 16, 17], за результатами якої ухвалено рішення про облаштування при губернській земській управі щорічних виставок плодів, а також про проведення комісією сезонних засідань із метою демонстрації різних сортів плодів. Згодом В.В. Знаменський оприлюднив результати досліджень співробітників Помологічної комісії у брошурі [16], де наведено асортимент головних, найбільш придатних для Харківської губернії сортів із метою подальшого напрацювання детальних порайонних асортиментів з урахуванням місцевих кліматичних і ґрунтових умов. За основу для визначення сортів взято витривалість і врожайність у місцевих умовах, що дало можливість запропонувати три групи сортів: 1) сорти, найбільш придатні для місцевої культури і такі, що потребують масового розведення; 2) сорти, рекомендовані з обмеженнями, тобто такі, що дають гарні врожаї не за всіма показниками; 3) сорти, рекомендовані для подальших випробувань. Класифікаційні ознаки встановлено для великої кількості сортів яблунь, груш, слив, вишень і черешень. У брошурі також наведено інформацію про багаторічні дослідження над сортами, проведені садоводами і помологами ХТСГСП, їхні висновки та спостереження.

З 1914 р. об'єктом досліджень учених Помологічної комісії, окрім фруктів, стали ягідні рослини. Результатами дослідної діяльності в цьому напрямі стали доповіді: «Органи місцевого вивчення садових сортів», «Довідник про сорти плодових рослин для поширення в Харківській губернії», «Сорти вишні в садах Каменської казенної зрошувальної ділянки», «Про деякі сорти яблунь і груш Сумського повіту» [17, с. 12].

Питаннями плодового сортоведення і захисту садів від шкідників займалися члени відділу садівництва й городництва й запрошені вчені-помологи А.І. Тютюнников, А.О. Потебня, А.Є. Зайкевич, П.В. Будрін, М.С. Балабанов, В.П. Немець, А.М. Рабинович, І.І. Григор'єв, В.Г. Аверин та ін. Вагому роботу члени відділу провели і в напрямі наукового забезпечення галузі городництва й насінництва. Ще з 1908—1909 рр. на засіданнях відділу почали обговорювати питання організації в Харкові фітопатологічної станції, закладення дослідного городу й розплідника для вирощування посадкового матеріалу, придатного для постановки наукових дослідів, облаштування показових робіт і колективних дослідів із мінеральними добривами у приватних садах.

У 1912 р. відділом садівництва й городництва закладено контрольний город, до організації якого долучилися фахівці сусідніх губерній, зокрема, власним досвідом ділилися й співробітники Полтавського контрольного городу. Програму контролю для Харківського городу складено І.С. Філіппішиним (який став його завідувачем) на основі програм німецьких контрольних станцій. Ділянку в 1,5 десятин у селищі Високому,

що належала А.І. Тютюнникову, облаштували для контрольного городу [15, с. 11]. Загалом за два роки функціонування городу контролю було піддано близько 1 тис. зразків насіння місцевих, іногородніх і закордонних фірм на низку властивостей, як-то чистота насіння, стиглість, справжність і типовість сортів, пророщуваність тощо. Всю городину поділили на п'ять груп: 1) качанна капуста, цвітна, селера, кольрабі (висів, пророщуваність, висаджування у ґрунт, стиглість головок, урожайність); 2) горох, квасоля, кавуни, огірки, гарбузи, кабачки, дині (висів, пророщуваність, проривання, цвітіння, технічна й ботанічна зрілість, дозрівання насіння); 3) томати, баклажани, перець (висів, пророщування, пікірування, висадка в ґрунт, цвітіння, зрілість, урожайність); 4) редис, ріпа, морква, петрушка, буряк, цибуля, часник (висів, пророщування, стиглість, висаджування в ґрунт, урожайність); 5) шпинат, щавель, листовий салат (висів, пророщуваність, зрілість листя, викидання стрілок). Спостереження на контрольному городі здійснював городник І.В. Кернес за участю інструктора відділу Г.М. Куплевахського; експертизу чистосортності й типовості контрольованих овочів — спеціаліст із садівництва Харківського губернського земства Д.Д. Рябий та інструктор із садівництва Департаменту землеробства В.А. Ошмянський. У 1915 р. відділом видруковано перший звіт контрольного городу за 1913 р. за авторства І.С. Філіппішина [18].

У 1914—1915 рр. досліди на контрольному городі розширено шляхом здійснення ботанічних описів сортів і метеорологічних спостережень. І.С. Філіппішин виступив на засіданні ХТСГСП з ґрунтовною доповіддю «Городне сортоведення сьогодні та його завдання в майбутньому» [17, с. 5, 7].

У 1913 р. закладено маточний сад із розплідником, а також велику насінневу ділянку (висаджено насіння буряка єгипетського, гороху «Диво Америки», квасолі «Чудо Франції» та ін.) [15, с. 6, 18], які мали сприяти покращенню місцевого насінництва (зокрема городини) у Харківській губернії. Організацію досліджень на насінневій ділянці доручено В.В. Станіславській.

З метою налагодження торгівлі насінням укладено каталоги із сортиментом насіння: овочів — І.І. Григор'євим, квіткових рослин — А.Г. Журавльовим. У цих виданнях, окрім сортименту, подано описи сортів і культури городини та квітів (якість, чистосортність тощо) [19, с. 6, 8, 9].

Крім того, відділом садівництва й городництва у 1914 р. ініційовано скликання наради насінників і торговців насінням й організації союзу насінників. 14—16 лютого 1915 р. відбулася нарада з питань городнього та квіткового насінництва за участі 81 особи (насінневодів, торговців насінням, агрономів, садоводів, учених-фітопатологів та ін.) з Харківської, Полтавської, Катеринославської, Херсонської, Київської, Подільської,

Московської, Курської та Воронежської губерній. На нараді, де виголошено 17 доповідей (В.В. Пашкевич «З питань садівництва, городнього насінництва і торгівлі насінням», І.С. Філіппішин «Основні елементи організації городнього насінництва», Д.Д. Рябий «Про організацію дрібних насінневих господарств», І.І. Григор'єв «Стан городнього насінництва в Росії і зокрема в її степовій полосі», М.Ф. Шапошников «Досвід організації громадського насінневого господарства», Г.Г. Дібольд «Про взаємодію між насінниками і торговцями насінням», І.П. Лапа «Про насіннєве господарство в Полтавській губернії» та ін.), було підкреслено, що вітчизняне насінництво все ще перебуває в досить складному стані та залежить від поставок з-за кордону [19, с. 5, 6].

Після завершення наради насінників і торговців насінням ХТСГСП зобов'язалося стати координатором розвитку городнього і квіткового насінництва для прилеглих із Харківською губернією регіонів та окреслити перспективи розвитку галузі. Для цього відразу ж заклали низку нових насінневих плантацій у губернії, які мали відіграти важливу роль у вирішенні продовольчого питання в умовах війни. Відділом садівництва й городництва ХТСГСП було затверджено спеціальну програму розвитку краєвого насінництва, з 1915 р. запрошено інструктора з насінництва, який здійснював техніко-економічне обстеження діяльності насінневих господарств губернії.

Висновки. Діяльність членів ХТСГСП заклала міцне підґрунтя для розвитку на початку ХХ ст. галузевого дослідництва у садівництві, городництві й насінництві. ХТСГСП долучалося до обговорення і організації дослідної справи у садівництві, відстоюючи необхідність створення помологічних комісій при всіх сільськогосподарських чи галузевих товариствах. Помологічна комісія ХТСГСП, створена у 1910 р. за участю вчених-помологів, провела низку досліджень із плодового сортоведення і напрацювала асортимент плодових рослин, найбільш придатних для Харківської губернії. ХТСГСП виступило ініціатором проведення І З'їзду діячів дослідної справи у садівництві (1911 р.) та скликання наради насінників і торговців насінням (1915 р.) й організації союзу насінників. Насіннєві ділянки, контрольний город і маточний сад із розплідником при відділі садівництва й городництва надали багато цінного матеріалу й результатів дослідів із насінництва, зокрема городини і квіткових рослин, завдяки чому ХТСГСП зміг налагодити торгівлю городнім і квітковим насінням, а з початком Першої світової війни і закриттям закордонних ринків — стимулювати торгівлю насінням вітчизняних виробників. Науковий матеріал, отриманий спеціалістами дослідних осередків ХТСГСП, загалом сприяв поліпшенню вітчизняного насінництва.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Вергунов В.А. Нариси історії аграрної науки, освіти та техніки. Київ: Аграрна наука, 2006. 492 с.
2. Сайко О.В. Сільськогосподарська дослідна справа на Полтавщині наприкінці XIX — початку XX століття: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.07. Київ, 2000. 169 с.
3. Чайка Н. Г. Становлення та розвиток наукових установ при сільськогосподарських товариствах Правобережної України (друга половина XIX — початок XX ст.): автореф. дис. ... канд. істор. наук. Київ, 2005. 22 с.
4. Вергунов В.А., Глоба О.Ф. Харківська наукова школа з селекції і насінництва: становлення та розвиток. Переяслав-Хмельницький, 2006. 242 с.
5. Глоба О. Заснування та діяльність контрольної насінневої станції Харківського товариства сільського господарства в кінці XIX — на початку XX століття. *Історія української науки на межі тисячоліть: зб. наук. пр.* Київ, 2002. Вип. 7. С. 47—52.
6. Глоба О.Ф. Харківський сільськогосподарський науково-освітній центр з селекції і насінництва: становлення та діяльність (друга половина XIX — початок XX ст.): автореф. дис. ... канд. істор. наук. Київ, 2004. 20 с.
7. Вергунов В.А. Професор А. Є. Зайкевич — один із фундаторів вітчизняної сільськогосподарської дослідної справи, відомий учений-аграрій, фізіолог рослин. *Вісник аграрної науки.* 2022. № 4 (829). С. 79—86. <https://doi.org/10.31073/agrovisnyk202204-10>
8. Горденко С.І. Наукова, педагогічна та громадська діяльність професора А.Є. Зайкевича (друга половина XIX століття — 1931 р.): автореф. дис. ... канд. істор. наук. Переяслав-Хмельницький, 2010. 21 с.
9. Демуз І.О., Чалаван В.А. Внесок товариств плідівництва у науково-практичне забезпечення сільського господарства України (кінець XIX — початок XX ст.). *Дослідження з історії і філософії науки і техніки.* 2024. Т. 33. № 2. С. 51—66. <https://doi.org/10.15421/272420>
10. Чалаван В.А. Внесок товариств садівництва у розвиток галузевої освіти на теренах України у кінці XIX — на початку XX ст. *Часопис української історії.* 2024. Вип. 50. С. 45—55. <https://doi.org/10.17721/2522-4611.2024.50.5>
11. Чалаван В.А. Науково-організаційна діяльність Сімферопольського відділу Імператорського Російського товариства садівництва для потреб агропромислового сектору Півдня України (кінець XIX — початок XX ст.). *Історія науки і біографістика.* 2024. № 3. С. 203—230. <https://doi.org/10.31073/istnauka202403-11>
12. Свиренко А. Первая выставка-базар цветов в Харькове. *Промышленное садоводство и огородничество.* 1902. № 14. С. 164—165.
13. Отчет отделения садоводства и огородничества Харьковского общества сельского хозяйства за 1909—1910 год: науч. изд. Харьков: Тип. Б. Бенгиса, 1911. 47 с.
14. Отчет отделения садоводства и огородничества Харьковского общества сельского хозяйства за 1908—1909 год: науч. изд. Харьков, 1910. 31 с.
15. Отчет отделения садоводства и огородничества Харьковского общества сельского хозяйства за 1913 год. Харьков: Тип. М. Сергеева, 1915. 39 с.

16. Знаменский В.В. Ассортимент плодовых растений для Харьковской губернии: Из работ помологической комиссии отделения садоводства и огородничества Харьковского общества сельского хозяйства: отчет. Харьков: Товарищество «Печатня С.П. Яковлева», 1913. 59 с.
17. Отчет отделения садоводства и огородничества Харьковского общества сельского хозяйства за 1914 год. Харьков: Тип. М.Х. Сергеева, 1916. 23 с.
18. Филиппишин И.С. Отчет об организации контрольного огорода при отделении садоводства и огородничества Харьковского общества сельского хозяйства и результатах контроля в 1913 году. Харьков: Товарищество «Печатня С.П. Яковлева», 1915. 47 с.
19. Отчет отделения садоводства и огородничества Харьковского общества сельского хозяйства за 1915 год; науч. изд. Харьков: Кооп. тип., 1917. 23 с.

REFERENCES

1. Verhunov, V.A. (2006). *Essays on the history of agricultural science, education and technology*. Kyiv: Ahrarna nauka [in Ukrainian].
2. Saiko, O.V. (2000). *Agricultural research in the Poltava region in the late 19th — early 20th centuries*. Candidate's thesis. Kyiv [in Ukrainian].
3. Chaika, N.H. (2005). *The formation and development of research institutions at the agricultural societies of Right-Bank Ukraine (second half of the 19th — early 20th centuries)*. Extended abstract of candidate's thesis. Kyiv [in Ukrainian].
4. Verhunov, V.A., & Hloba, O.F. (2006). *Kharkiv scientific school of breeding and seed production: formation and development*. Pereiaslav-Khmelnyskyi [in Ukrainian].
5. Hloba, O. (2002). The establishment and operation of the control seed station of the Kharkiv Agricultural Society in the late 19th and early 20th centuries. *History of Ukrainian Science at the Turn of the Millennia: collection of scientific papers*. Kyiv, 7, 47—52 [in Ukrainian].
6. Hloba, O.F. (2004). *Kharkiv agricultural scientific and educational Center for Breeding and seed production: formation and activities (second half of the 19th — early 20th centuries)*. Extended abstract of candidate's thesis. Kyiv [in Ukrainian].
7. Verhunov, V.A. (2022). Professor A.E. Zaikevych: a founder of domestic agricultural research, a famous agricultural scientist, and plant physiologist. *Bulletin of Agrarian Science*, 4 (829), 79—86. <https://doi.org/10.31073/agrovisnyk202204-10> [in Ukrainian].
8. Hordenko, S.I. (2010). *Scientific, pedagogical and public activities of Professor A.E. Zaikevych (second half of the 19th century — 1931)*. Extended abstract of candidate's thesis. Pereiaslav-Khmelnyskyi [in Ukrainian].
9. Demuz, I.O., & Chalavan, V.A. (2024). The contribution of fruit-growing societies to the scientific and practical support of Ukrainian agriculture (late 19th — early 20th centuries). *Studies in the History and Philosophy of Science and Technology*, 33 (2), 51—66. <https://doi.org/10.15421/272420> [in Ukrainian].
10. Chalavan, V.A. (2024). The contribution of horticultural societies to the development of industry education in Ukraine in the late 19th and early 20th centuries. *Journal of Ukrainian History*, 50, 45—55. <https://doi.org/10.17721/2522-4611.2024.50.5> [in Ukrainian].

11. Chalavan, V.A. (2024). Scientific and organizational activities of the Simferopol department of the Imperial Russian Society of Horticulture for the needs of the agro-industrial sector of Southern Ukraine (late 19th — early 20th centuries). *History of Science and Biographical Studies*, 3, 203—230. <https://doi.org/10.31073/ist-nauka202403-11> [in Ukrainian].
12. Svireenko, A. (1902). The first exhibition-bazaar of flowers in Kharkov. *Industrial Gardening and Vegetable Growing*, 14, 164—165 [in Russian].
13. (1911). *Report of the Department of Horticulture and Vegetable Gardening of the Kharkov Society of Agriculture for 1909—1910*. Kharkiv [in Russian].
14. (1910). *Report of the Department of Horticulture and Vegetable Gardening of the Kharkov Society of Agriculture for 1908—1909*. Kharkiv [in Russian].
15. (1915). *Report of the Department of Horticulture and Vegetable Gardening of the Kharkov Society of Agriculture for 1913*. Kharkiv [in Russian].
16. Znamenskiy, V.V. (1913). *Assortment of fruit plants for the Kharkiv province: From the works of the pomological commission of the gardening and vegetable gardening department of the Kharkov agricultural society*. Kharkiv: Typography of S.P. Yakovlev [in Russian].
17. (1916). *Report of the Department of Horticulture and Vegetable Gardening of the Kharkov Society of Agriculture for 1914*. Kharkiv [in Russian].
18. Filippishin, I.S. (1915). *Report on the organization of a control garden at the department of gardening and vegetable growing of the Kharkov Society of Agriculture and the results of control in 1913*. Kharkiv: Typography of S.P. Yakovlev [in Russian].
19. (1917). *Report of the Department of Horticulture and Vegetable Gardening of the Kharkov Society of Agriculture for 1915*. Kharkiv [in Russian].

Одержано / Received 28.02.2025

Прорецензовано / Revised 21.03.2025

Підписано до друку / Accepted 08.04.2025

V.A. Chalavan, PhD (History), doctoral student
National Scientific Agricultural Library
of the National Academy of Agricultural Sciences of Ukraine
10, Heroes of Defense str., Kyiv, 03121, Ukraine
e-mail: vchal77@ukr.net
<https://orcid.org/0009-0008-1253-4057>

RESEARCH ACTIVITIES OF THE KHARKIV
SOCIETY OF AGRICULTURE AND AGRICULTURAL
INDUSTRY IN THE FIELD OF HORTICULTURE
AND VEGETABLE GROWING
(EARLY 20th CENTURY)

The article summarizes the results of the analysis of the activities of the Department of Horticulture and Vegetable Growing of the Kharkiv Society of Agriculture and Agricultural Industry (KSAAI), particularly its scientific research aimed at developing the sector at the beginning of the 20th century. The novelty of the results lies in the disclosure of little-studied aspects of the scientific activity of KSAAI related to sectoral re-

search in horticulture, pomology, vegetable growing, and seed production. The source base for the study were the reports of the Department of Horticulture and Gardening, the Pomological Commission, and the control garden that operated at the KSAAI, which were put into scientific circulation. It is shown that the activities of members of the KSAAI laid a solid foundation for the development of sector research in horticulture, horticulture, and seed production at the beginning of the 20th century. KSAAI was actively involved in discussions and research in horticulture, advocating for the establishment of pomological commissions at all agricultural or specialized societies. The Pomological Commission established by KSAAI in 1910, which included well-known pomologists (A.I. Tiutiunnykov, A.O. Potebnia, A.Ye. Zaikevych, P.V. Budrin, M.S. Balabanov, V.P. Nemets, A.M. Rabinovych, I.I. Hryhoriev, V.H. Averin, and others), conducted numerous studies on fruit variety management and developed assortments of fruit trees most suitable for the Kharkiv province. KSAAI initiated the First Congress of Researchers in Horticulture (1911); convened a meeting of seed producers and seed merchants (1915), and organized a Union of seed producers. The seed plots, the control garden, and the mother orchard with a nursery under KSAAI's Department of Horticulture and Vegetable Growing produced valuable materials and research results in seed cultivation, particularly regarding vegetable and flower crops, which promoted trade organization. With the beginning of the World War I and the closure of foreign markets, this activity stimulated domestic seed trade. The scientific materials obtained by specialists of the KSAAI research centers largely contributed to the improvement of domestic horticulture, vegetable growing, and seed production.

Keywords: *scientific societies, agricultural societies, Kharkiv Society of Agriculture and Agricultural Industry, sectoral research, agricultural experimentation, horticulture, pomology, vegetable growing, seed production, pomological studies.*